

TÜMCEDEDEN METNE YAZIN ELEŞTİRİSİ VE DİLBİLİM ÜZERİNE

Aysu Erden

Hacettepe Üniversitesi

Yazınsal olsun ve de olmasın, bir metnin incelenmesinde kendi türündeki tüm metinleri oluşturan temel kuralları, mantıksallığı ve fikirleri sunuş biçimlerini belirlemek gerekmektedir. Bunun için de metindeki dil yapılarının ve bu yapıların birbirleriyle olan ilişkilerinin çözülmesi gerekmektedir. Metin içindeki dil yapıları ve aralarındaki ilişkiler metnin bütünü tarafından verilmek istenen iletiyi farklı açılardan tamamlamaktadır.

Metni üreten kişi konuya ilişkin bilgiyi vermek için metnin türüne ve amacına yönelik bir tavır ortaya koymak durumundadır. Her metnin bir başlangıç noktası olması gerektiği gibi, metni oluşturan tümcelerinde kendilerine özel bir başlangıç noktası olması gerekmektedir. Ayrıca, her metnin ve metni oluşturan her tümcenin kendine özel bir bakış açısı ve iletişim amacına yönelik olarak kişilerarası olma özelliği vardır. Bir tümcenin oluşturulması sırasında yazarın seçtiği başlangıç noktası, yazar-okuyucu ikilisinin tümceye katılış biçimi olan bakış açısında önem taşımaktadır. Tümcenin başlangıç noktasının görevi şunlara işaret etmektir:

- (1) Dikkatin odaklanmasını belirleyen ve yazar için herhangi bir nedenle önem kazanmış olan öge, çıkış noktası.
- (2) Bir olayın gerçekleştirildiği bakış açısı
- (3) Olayı gerçekleştiren
- (4) Daha önceki tümceyle olan bağlantıyı yansıtan öge.(Macwhinney,1977:152-168)

ÖRNEK:" Daha on iki yaşındayken sert bir Beylerbeyi olan babasının başı vurulmuş (onlar tarafından),öksüz kalmıştı (0)."(Seyfettin, 1961:57)

Bu tümcede dikkatin odaklandığı yapı, başlangıç noktası tarafından belirlenmektedir.

" Daha on iki yaşındayken..."	Birinci tümcenin başlangıç noktası ve dikkatin odaklandığı sözcük öbeği.
"...öksüz..."	İkinci tümcenin başlangıç noktası ve dikkatin odaklandığı sözcük.
"...babasının başı..."	Olayın gerçekleştirildiği görüş açısı ve yüklem öncesi vurgulanan öge.
"...vurulmuş..."	Onlayı gerçekleştirenler. (Onlar)

"...kalmıştı o..."	Metnin tümüne ya da daha önceki tümceye bağlı olan öge,bilinen gizli özne "o".
"...öksüz kalmıştı"	.Birinci tümcenin yükleminden sonra gelerek yeni bilgiyi ileten yapı(ikinci tümce)

Hallyday'a göre, metnin özü, metnin çıkış noktası,yani izlek (theme) sözcenin içerdiği bilgilere göre üç bölüme ayrılabilir:

- (1) Metni oluşturan öğelere ait izlek (textual theme)
- (2) Sözcenin iletişimsel amacına ilişkin olan kişilerarası izlek(interpersonal theme)
- (3) Sözcenin içeriği ile ilgili izlek (topical theme)(Hallyday, 1985:29-50)

ÖRNEK: " Ben baktım, Hoca Efendi dalmış uyukluyor."

" Ben baktım..."	Kişilerarası izlek.
"Ben..."	Birinci tümcede vurgulanan dil yapısı.
"... Hoca Efendi..."	İçerik ile ilgili izlek.

Dolayısıyla,yazar metin üretme işlemi sırasında ve metnin konusunu geliştirirken okuyucunun dikkatini içeriğin belirli bir yönüne yoğunlaştırmaktadır. Bunu gerçekleştirirken, yazarın başlangıç noktasını saptarken yaptığı seçim yazılı söylemin genel yapısında da önemli bir yer tutmaktadır.Böylece bilgilerin belirli bir sıraya göre dizilmesinin yanısıra söyemin ana izleğinin, yani metinde hangi bilginin nasıl ifade edileceğinin seçimi de önem kazanmaktadır.

Diğer bir deyişle, okuyucunun ilgisini uyandırmak için belirli bir bilgi öncelikle ortaya konmaktadır. Daha sonra ise söz konusu bilginin bölümleri çeşitli dil birimleri sayesinde sıralanmakta, bu da söylemde anlatılmak istenen duruma uygun yeni, önemli ve gerekli olan genel içeriğin bütünü oluşturmaktadır. (Van Dijk ve Kintsch, 1983:268-280) Burada, dilbilimcilerin, yazınsal metne bakış açılarından söz ederken yazın eleştirisine yeni boyutlar kazandıran iki yazın eleştirmeninin de yönetmlerine kısaca göz atmak yerinde olacaktır.

Yapı çözümleme (deconstruction), felsefi düşüncedeki aşamalı karşıtlıkların (hierarchical oppositions) kendi kendilerini nasıl altüst edip tersine çevirdiklerini göz önüne sererek, fizikötesi düşüncenin bir eleştirisi olarak J.Derrida tarafından önerilmiştir. Yapı çözümleme, kendine, hem dil teorilerinde hem de yapısalılıkta yer alan kavramsal ve aşamalı yapıları (conceptual hierarchies) hedef alarak bir tür yazın eleştirisi olan yapı çözümsel eleştiriyi ortaya çıkarmıştır. Yazınsal metnin kendi içinde bulunan anlamlama kurallarını (principles of signification) ters yüz etme yöntemi üzerinde yoğunlaşan bu tür eleştiri Batı'nın mantıkmerkezli (logocentric) düşünce tarzını

eleştirmektedir. Bu yöntemde, ikincil terimin birincile bağımlı olduğu, birincil terimin daha üstün ve bağımsız olduğu ikili karşıtlıklarındaki (binary oppositions) anlam sıralaması tersine çevrilebilmektedir. (Encyclopedic Dictionary of Semiotics, 1986:174) .

BİRİNCİL TERİM

Ruh
Anlaşılır
Değişmeceli dil(figurative)
Konuşma
Gösteren(signifier)
nsz

İKİNCİ TERİM

Beden
Akla yatkın
Bağımlı dil(literal)
Yazı
Gösterilen(signified)
Metin / Kitap

İnsanoğlunun güvenilir ve daha üstün bir konumda olan merkezlere duyduğu ortak arzu nedeniyle bazı terimlerin, örneklerde de grldğu üzere bağımsız, üstün ve merkezde, dolayısıyla da birincil oldukları varsayılmaktadır. Ancak birincil bir terim bu tür yazınsal eleştiride ikincil terimin ortaya koyduğu özel bir durum olarak ortaya çıkabilmektedir. (Derrida, 1976:XI)

ÖRNEK**BİRİNCİL TERİM****ÖNSÖZ**

- A) İzleğin soyut bir genellemesi
- b)Gösteren
- c)Sözcük
- d)Metni yüceltmek ve metnin üzerine dikkat çekmek için yapılan bir hareket, saygı grterisi
- e)Yazınsal olmayan

İKİNCİL TERİM**METİN /KİTAP**

- a)Kendine has akışı bulunan bir bilgi bütünü
- b)Gösterilen
- c)Anlam
- d)Yöneten ve başvurulan bir g
- e) Yazınsal

Derrida, burada yapısal bir eğretileme (structural metaphor) yaparak oğul-baba ikili karşıtlığını nsz-mein ikisisine koşut tutmaktadır. Derrida, nsz-metin ikili karşıtlığındaki ikincil terimin (metin) durağan bir kökeninin, kimliğinin ve sonunun olmadığını, dolayısıyla da, okuyucununun metni her okuyuşunun bir sonraki okuyuş için bir nsz olacağını ne sürmektedir. Buna bağlı olarak da, nsz, metnin tekrar tekrar okunduktan sonra yeniden yazılmış Őekli olarak ortaya

çıkılmaktadır. Sonuçta, önsöz-metin ikilisi herbirinin derin yapıda taşıdıkları anlamlar nedeniyle metin-önsöz ikili karışıklığına dönüşmektedir. Bu yönle metnin izleğinin sonsuz sayıda değışkenleri olabilmektedir. Yine buna bağılı olarak, gösteren-gösterilen ikili karışıklığının öğeleri gösterilen-gösteren şeklinde yer değıştirmekte, gösterilen yöneten ve üstün olan birincil terim haline gelmektedir. (Derrida, 1976:XII-XVII)

Örneğın, Cahit Külebi'nin Türk Mavisi adlı şiir kitabının bütününe bakıldığında şiirlerin çoğunda bir kent-köy ikili karışıklığının varlığı izlenmektedir. Aşağıdaki alıntılar bu karışıklığı vurgulamaktadır. (Erden, 1992:166-7)

KÖY-UMUT ÇAĞRIŞIMLARI

Coban ateşleri yakınılar yüce dağ başlarında geceleri

(Külebi,1993:34)

Ne yıldızlar kaynaşır gökyüzünde

(Külebi, 1973:42)

Türkiye bayrağımız gibi

Dalga dalgadır

Sivas kiliminden yolları

Gökte yıldız kadar köyleri vardır

(Külebi,1973:58)

Siz kara göklerin yıldızları

Isıtın yurdumu sabaha kadar

(Külebi, 1973:124)

KEN- SIKINTI ÇAĞRIŞIMLARI

Puslu kentlerin sokaklarında sevdalılar

(Külebi,1973:28)

Karanlıkta sesler duyuyorum

Okyanusta boğulan insanların sesi

.....
Çocuk boğar gibi, karanlık

İçinde boğulmuşlar geceleri

(Külebi,1973:18)

Ankara'da sabun kokuyorsa, kömür kokuyorsa, asfalt kokuyorsa

(Külebi,1973:13)

Bu örneklerde ve kitabın tümünde görüleceğı üzere, ikili karışıklığı oluşturan birincil ve ikincil terimleri ve çağrıştırdıkları anlamları şöyle sıralayabiliriz:

BİRİNCİL TERİMKENT

- a) Puslu
b)Karanlık/gece
c)Okyanusta boğulan insan/
Ölüm
d)Kömür/asfalt kokuyar
e)Sıkıntı

İKİNCİL TERİMKÖY

- a) Çoban ateşi
b)Yıldızlar ışıtın
b) Bayrak/özgürlük
d) Sivas kilimi)renkler
c)Umut

"Bir yanda 'çoban ateşi', 'yıldızlar', 'bayrak' ve 'Sivas kilimi' gibi dil kullanımlarıyla tuvalde kırsal kesimin canlı, aydınlatıcı, hareketli ve umut verici renklerinin kullanılması, öte yanda ise çağrışımsal anlamları kurşuni, gri ve siyah gibi kasvetli renkler olan 'puslu', 'karanlık', 'kömür', 'asfalt' gibi dil kullanımlarıyla kentin ve kente bağlı sıkıntının nitelenmesi." (Erden, 1992:167)

"Tarafsız doğrunun olabilirliğinin" sorgulayan ve "metin yoktur sadece yorum vardır" inanişini savunan post-yapısallığın sözcüsü Derrida " anlamın sürekli değişim içinde olduğunu ve dilin daima kendi geçici olarak yarattığı anlamları değiştirdiğini" ileri sürmektedir. (Spiller, 1993:30-31) Yukarıdaki örneklere de görüldüğü üzere, güvenilir, daha üstün, bağımsız, yönetici konumunda ve merkezi durumda olduğu varsayılan birincil terim kent, kendisine bağımlı durumda olduğu düşünölen ikincil terimle yer değiştirmekte ve köy önem kazanmaktadır. Böyle bir eleştiriye gerçekleştirirken metin bir kaç kez okunarak, öncelikle ikili karşılıklar saptanmakta, daha sonra ise içerdikleri anlamlarla beraber birincil ve ikincil terimler tersine çevrilmektedir. Böyle bir yaklaşımda çıkış noktası olan ya da temel durumda olduğu kabul edilmiş olan merkezdeki anlam önem ve üstünlüğünü kaybederek gösteren konumundan gösterilen konumuna geçmekte. diğer bir deyişle, kentin köye olan üstünlüğünün doğruluğu ve tarafsızlığı sorgulanabilmektedir. Çünkü, yapı çözümlemeye göre "... bir metin, yazarın bilinçli olarak anlatmak istediğinden bağımsız olarak pek çok anlam taşır ve bu nedenle de edebi iletişimde nesnellik olamaz." (Spiller, 1993:29) Öte yandan " anlamın toplumsal olarak üretilen yapıların ürünü olduğunu" savunan yapısalcılara göre "metnin vermek istediği anlam yalnızca yazarın anlatmaya çalıştığı, ya da yazarın geçmiş deneyimleri değil, okurun metinle buluştuğu yerdedir." (Spiller;1993:30) Bu noktada, metnin " ilk ve son sözü olmayan sonsuz bir diyalog"(Bachtin, 1993:62) olduğunu savunan yapısalcı yazın eleştirisine de göz atmak yerinde olacaktır.

Yazınsal metin eleştirisinde yapılacılığın ışığıda boyutlar getiren Roland Barthes, dilbilim ve yazın eleştirisine yönelik yaklaşımında metnin çoğulluğunu vurgulamaktadır. Yazınsal metnin amacının okuyucuyu yazarın tüketicisi olma konumundan metnin üreticisi konumuna getirmek olduğunu, yani, okuyucuya metni

onaylamak ya da reddetmekten daha ileri düzeyde bir özgürlük vermek gerektiğini savunan Barthes'a göre yorum ve çoğulcu metin (Plural text) kavramları çok önemlidir. Bu tür bir metin gösterilenlerden oluşan bir yapı (structure of signifieds) değil bir gösterenler bütündür. Başlangıcı yoktur, tersine çevrilebilir, birden fazla girişi vardır ama hiç biri ana giriş değildir. Metnin bütününde okuyucu gözünün ulaşabileceği ölçüde yaygın düzenekler vardır. İçindeki anlam dizgelerinin sayısı kullanılan dilin kendisi gibi sonsuzdur. Barthes'ın çok anlamlı metinler (polysemous texts) olarak da adlandırdığı bu tür metinler, herkesçe kabul edilen "gerçek" bir anlam içeren tek sesli metinlerden (univocal texts) çok farklıdır. (Barthes, 1991:6-7)

The Death of the Author adlı makalesinde Barthes, yazarın yazınsal metin ile okuyucunun arasında olmaması durumunda yazınsal metni çözmeye işleminin de önemini yitireceğini ve metnin bir yazarı olduğunu kabul etmenin ise aslında o metne yapay bir sınır koymak ve onu bir gösterilenle kapatarak bitirmek anlamına geleceğini belirtmektedir. (Barthes, 1977:143) Barthes, bu görüşüne S/Z adlı yaptında filologlar ile göstergebilimcilerin yananlam ve düzanlamlarla ilgili farklı görüşlerine işaret ederek açıklık getirmektedir. Filologlar herkesçe kabul edilen gerçek bir anlam taşıyan tek sesli yazınsal metinlerde ikincil anlamlara hiç yer vermezken, göstergebilimciler düzanlam / yananlam aşamasını vurgulamaktadırlar. Onlara göre dil düzanlamın hammaddesidir. Sözcük dağarcığı ve sözdizimi ile bir dizge oluşturan dil öbür dizgelerden farksızdır ve dolayısıyla dil dizgesine diğer dizgeler arasında öncelik tanımaya ve dolayısıyla da bu dizgeyi birincil, asli anlamın kuralı ve ölçütü olarak benimsemeye gerek yoktur. Eğer, düzanlam hala gerçeklere, tarafsızlığa ve kurallara dayandırılıyorsa, bunun başlıca nedeni dilbiliminin dili tümceye ve tümcenin sözdizimsel ve sözcük bileşenlerine indirgemedeki ustalığıdır. İşte bu görüş, eleştirel ve felsefi olan geleneksel Batı söyleminin kapanmasına ve yazınsal metnin tüm anlamlarının düzanlamın çevresinde aşamalı olarak daireselleşmesine yol açmaktadır. (Barthes, 1991:7)

Sözcükten tümceye, tümceden ise daha öteye uzanıp düzanlam ve yananlam dizgeleriyle daha da genişleyen yazınsal metinlerde, sözcük anlamları, yapısal anlamlar ve toplumsal anlamlar, tümcelerin ve metinlerin kendilerine özel farklı bakış açılarını geliştirirler. Barthes bu metinsel gösterenleri (textual signifiers) beş ana düzenek (code) olarak şöyle sınıflandırmaktadır: (Barthes, 1991:19-20)

1) Yorumsama Düzeneği (Hermeneutic Code)

Yazınsal metnin dünyada ne şekilde konumlandığını incelemek, dünyayla ve onu çevreleyen herşeyle olan ilişkisini tahmin etmek (Spiller, 1993:31) amacıyla, metinde anlatılmak istenen bir problemin belirlenmesinde, sunulmasında, heyecanın doruk noktasında tutulmak istenmesinde ve sonunda çözülmesinde kullanılan çeşitli terimler.

2) Anlambirimcik Düzeneği (Seme)

Anlambirimcikler metin içinde herhangi bir kişi, yer ya da nesneye bağlanmaksızın veya belirli bir sıraya dizilmeden izleksel bir öbek (thematic grouping) oluştururlar. Anlam değişkenleridir.

3) Simgesel öbekler Düzeneği

Anlamlar açısından çoğulluğun ve tersine çevrilebilirliğin gerçekleştirildiği, derinlik ve gizlerin bulunduğu ve değişik açılardan yaklaşılabilen alan.

4) Eylemler Düzeneği (Proairetic Code)

Metindeki eylemler dizisi.

5) Kültür Düzeneği (Cultural Code)

Metinde gönderimde bulunulan ve yararlanılan bilgi alanları.(fiziksel, psikolojik,tıbbı, tarihsel vb.)

SONUÇ

Bu düzenekler yazınsal metinde karmaşık ve aşamalı bir dizgeler bütünü oluşturmaktadır. Gerek yapısalcı, gerekse yapı çözümleyici yazınsal eleştiride sırasıyla ve aşamalı olarak řu alanlara ağırlık verilmektedir:

1) Yazınsal anlatı metinlerinin özellikleri

Bu tür metinler yüzeysel ve derin yapılardan ve düzenamları aşamalı olarak tabaka tabaka çevreleyen yan anlamlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla, yazınsal metinlerde yüzeysel ve derin yapılar arasında var olan ilişkileri saptama işlemini sadece sözdizimi düzeyinde, yani tümceleri birimlerine ayırıp sınıflandırma düzeyinde yapılacak olursa yazınsal anlatı metinlerinin yazınsal etkileri kaybolacaktır. Salt bir sözdizimsel bir inceleme ve çözümleme yazınsal metinleri eleştirmede yetersiz ve yüzeysel kalacaktır. Çünkü bu metinlerde anlam "sürekli değişim" içindedir.

2) Yazar-Yazınsal metin-okur ilişkisi

Geleneksel yaklaşımda olduğu üzere yazınsal metin ile okuyucu arasında yazarın varlığının sürekli bir "otorite" olarak vurgulanması, metnin sözkonusu çoğulculuk özelliğine gölge düşürecek, okuyucuyu sadece onaylayan ya da reddeden bir "tüketici" konumuna indirecektir. Dolayısıyla yazın eleştirisi derinliğini kaybedecektir. Çünkü yazınsal metin yalnızca yazarın anlatmaya çalıştığı şeyler veya onun geçmiş deneyimleri değil, çeşitli grişleri olan ve başı sonu olmayan "sonsuz bir diyalog"dur.

3) Yazınsal metin eleştirisinde dilbilimin yeri

"konuşan yazar değil dilin kendisidir" (Barthes, 1977:144) fikrini savunan Barthes dilbiliminin, söylemi tümcelere, tümcelerde daha küçük burumlerine aşamalı bir biçimde indirgeyebilmesini ve sonunda merkezdeki birimlere ulaşmasını, düzenlamaların, gerçeklere dayanan tarafsız birimler olarak, çoğul anlamlılığın merkezinde bulunmasına koşut görmektedir. Çünkü yazınsal metinler sözcükten tümceye, tümceden söyleme uzanmaktadır ve düzenlamayan anlam dizgeleriyle aşamalı olarak genişlemektedir. Temeldeki sözcük anlamları ise yapısal ve toplumsal anlamlarla aşamalı olarak çevrelenmektedir. Ancak yapı çözümüne yönelik eleştiri merkezi anlamlara karşı çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Bachtin, Michail M. (1993) "Edebiyat Bilimin Yöntemi üzerine" Çev. Zekeriya Tigrek, Edebiyat ve Eleştiri, Kale Ofset, Mayıs-Haziran, Yıl 2, sayı 8, ss. 59-64
- Barthes, Roland (1977) Image. Music. Text, Translated by Stephan Heath, New York: Hill and Wang. 1991 S/Z An Essay, Translated by Richard Miller, Hill and Wang, New York: The Noonday Press.
- Derrida, Jacques (1976) Of Grammatology, Translated by Chakravorty Spivak Gayatri, The Johns Hopkins University Press, London.
- Encyclopedic Dictionary of Semiotics, (1986) Thomas A. Sebeok ed. Amsterdam: Mouton de Gruyter, Tome 1.
- Erden, Aysu (1992) "Türk Mavisi" ve Anadolu İnsanın Yaşamından Renklerle Vurgulanan Kesitler", Frankofoni, Ankara: Şafak Matbaacılık, sayı 4
- Hallyday, M.A.K. (1985) "Dimensions of Discourse Analysis: Grammar" T.A. Van Dijk ed. Handbook of Discourse Analysis, Vol. 2, London, Academic Press.
- Külebi, Cahit (1973) Türk Mavisi, Bilgi Yayınları: 176, Ankara
- Kocaman, Ahmet (1990) "Dilbilim Terimleri Sözlüğü", Dilbilim Araştırmaları, Hitit Yayınevi, Ankara.
- Macwhinney, Brian (1977) "Starting Points", Language, 53: 152-168
- Seyfettin, Ömer (1961) "Diyet Ömer Seyfettin Hayatı, Sanatı Dördüncü Basılış, Varlık Yayınevi, İstanbul.
- Spiller, Michael R.G. (1993) "Edebi Teori Varmı?" Çeviren Işın Yücel, Edebiyat ve Eleştiri, Kale Ofset, Mayıs-Haziran yıl: 2, Sayı: 8, ss. 28-33
- Van Dijk T.A. and Kintsch (1983) Strategies of Discourse Comprehension, New York: Academic Press.